

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г. С. СКОВОРОДИ**

КАЛЬЯН КСЕНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.161.1 – 1 "19/20" (477)

**ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ Р. О. КАТАЄВОЇ
(МОТИВНА ОСНОВА, СУБ'ЄКТНА СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ТА ВІРША)**

Спеціальність 10.01.02 — російська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Харків - 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Силасв Олександр Сергійович
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
професор кафедри світової літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Юферева Олена Володимирівна
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри російської
та зарубіжної літератури

кандидат філологічних наук
Вернік Ольга Олександрівна
Державний заклад
“Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
доцент кафедри світової
літератури та російського
мовознавства

Захист відбудеться “30” березня 2018 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221 - А.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В).

Автореферат розісланий “ 27” лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Створення всеохоплюючої, цілісної картини розвитку літератури ХХ ст., у тому числі російськомовної поезії України як невід'ємної її частини, є одним із основних завдань сучасного літературознавства. Численні дослідження цього сегменту літературного процесу не вичерпують всю його проблематику. Тому особливого значення набуває вивчення творчості талановитих митців — представників поезії тих чи інших регіонів України. До цієї категорії авторів відносимо і Римму Олександрівну Катаєву (1938 р.н.) — харківську поетесу, перекладача і мемуариста.

Поетична творчість Р. О. Катаєвої — вагома складова не тільки харківської, а й усієї російськомовної поезії України другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Поетеса — лауреат Всеукраїнської премії імені М. Ушакова (1997), член Спілки письменників України (з 1992 р.). Її вірші почали друкуватися з 1976 року на сторінках журналів: «Новый мир», «Дружба народів», «Звезда», «Москва», «Смена», «Огонек», «Веселка», «Донбасс», «Ренессанс», «Теремок», «Слобожанщина», а також в «Литературной газете» (Москва) та газеті «Вечірній Харків».

Творчість Р. Катаєвої здобула високу оцінку серед поетів-сучасників. Так, П. Василенко відзначив оригінальність та невпинне вдосконалення творчої манери поетеси: «З часу юності Катаєва відрізнялася високою вимогливістю до віршів — своїх і чужих. Осягаючи майстерність класиків, вона вчила цьому і інших. Вона відразу пішла з легких стежин наслідування. І навіть коли говорила про поезію як про ремесло, мала на увазі ремесло, схоже на ремесло ювеліра, гранильника алмазів, різьбяр, майстра-скрипаля, тобто майстра свої особистої долі. Стаючи майстром традиційного віршування, Римма Катаєва наполегливо виробляє своє особистісне поетичне «Я», свою тональність, ритміку, архітектоніку, лексику вірша».

Позитивних оцінок заслужив і перекладацький талант поетеси. Як російськомовний літератор вона багато зробила для популяризації українських митців слова. Тільки в останніх двох книгах «Сентябрины мои, сентябрины...» (2012) та «Войти в твою память» (2016) опубліковано 29 перекладів віршів відомих українських поетів, серед яких: Ліна Костенко, Христя Алчевська, Роберт Третьяков, Євген Гуцало, Василь Стус, Василь Мисик, Василь Симоненко та ін. Її переклади, за словами А. Бінкевича, «немов діаманти чистої води», вони не тільки гармонійно передають атмосферу вірша, але часом стають точніше і емоційніше, ніж оригінал.

Водночас зауважимо, що й досі немає комплексного, системного дослідження лірики Р. Катаєвої, попри її важливе значення в історії російськомовної поезії України, не систематизовані й відомості про її життєвий та творчий шлях. Крім того, більшість матеріалів, присвячених творчості харківської поетеси, має науково-популярний характер і є переважно біографічними нарисами, у яких практично відсутній глибокий аналіз авторського художнього світу.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю поглибленого, системно-цілісного вивчення як індивідуально-особистісного, так і загального внеску плеяди харківських поетів у розвиток української російськомовної поезії, однією з яскравих представниць якої є Р. О. Катаєва.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження виконано в рамках реалізації комплексної теми «Закономірності розвитку європейських літератур в ХІХ – ХХІ ст.» (держ. реєстраційний номер 011U006441), а розробляється кафедрою світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (протокол № 6 від 20 грудня 2013 р.).

Метою дослідження є комплексна характеристика лірики однієї з представниць харківської плеяди поетів Р. Катаєвої в її історичній динаміці, а також аналіз впливу сучасних реалій на формування ідейно-стильових домінант у творчості авторки.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати ступінь вивченості творчості Р. Катаєвої;
- на матеріалі літературно-критичних, епістолярних джерел, а також на основі особистих бесід та інтерв'ю з поетесою відтворити цілісну картину життя й творчості Р. Катаєвої;
- провести комплексний аналіз творчості Р. Катаєвої, запропонувавши її періодизацію;
- охарактеризувати провідні теми, мотиви й образи в ліриці поетеси;
- виділити і проаналізувати характерні особливості окремих елементів поезики, індивідуального стилю авторки.

Об'єктом дослідження є поетичні твори Р. Катаєвої, що увійшли в 11 збірок, надрукованих упродовж 1983-2016 рр.

Предметом дослідження виступають особливості образно-мотивної палітри, індивідуального стилю і вірша поетеси.

Теоретико-методологічна база дисертаційного дослідження визначена на основі:

- наукових робіт, присвячених вивченню феномена мотиву і його функцій, Б. Томашевського, О. Веселовського, Є. Мелетинського, Б. Путілова, Н. Тамарченко, Б. Гаспарова, І. Силантьєва;
- робіт, в центрі яких — питання про спадкоємність жанрових форм і типів Г. Гегеля, В. Белінського, О. Веселовського, М. Бахтіна, Л. Гінзбург та ін.;
- теоретико-літературних досліджень, спрямованих на вивчення взаємодії авторського та геройного планів літературного твору Б. Кормана, М. Бахтіна, С. Бройтмана, Л. Гінзбург, В. Халізева та ін.;
- літературознавчих праць, присвячених вивченню семантики лексеми «пам'ять» О. Євдокимова, М. Коковіна, Я. Ассмана та ін.;
- наукових студій в галузі інтонаційно-синтаксичної організації вірша В. Тредіаковського, Б. Ейхенбаума, В. Холщевнікова та ін.

Розв'язання поставлених завдань дисертаційної роботи зумовило використання таких дослідницьких **методів**: біографічного (для вивчення ступеня участі біографічного елемента у реалізації творчих задумів автора), культурно-історичного (для розгляду творчості Р. Катаєвої у відповідних культурно-історичних умовах), мотивного (для виявлення й вивчення основних мотивів і мотивних комплексів у творчості поетеси, їхньої взаємозалежності та еволюції), порівняльно-типологічного (для дослідження особливостей інтимної лірики А. Ахматової та Р. Катаєвої з метою виявлення рис їх самотності та наступництва), а також статистичного (для визначення деяких особливостей віршованого розміру в поезії Р. Катаєвої).

Наукову новизну дисертації ми визначаємо тим, що вперше:

- в роботі представлений комплексний аналіз творчості Р. Катаєвої;
- досліджуються еволюція і трансформація образної системи та мотивної структури у творчості поетеси як представниці так званого «покоління дітей війни», визначними подіями у долі якого стали Друга світова війна, а також зміна геополітичного статусу своєї історичної батьківщини;
- виявлені й досліджені деякі важливі особливості індивідуального стилю і вірша поетеси.

Практична значення дисертаційного дослідження визначається тим, що його результати можуть бути використані при підготовці лекцій і семінарів, присвячених поезії Слобожанщини ХХ ст., а також як джерело інформації при написанні курсових і магістерських робіт, посібників і підручників, присвячених аналізу російськомовної поезії України або окремим поетичним аспектам, які розглянуті у роботі, та головним чином — подальшим студіям як щодо творчості Окремі положення і тези, висвітлені в дослідженні, можуть бути використані для подальшого вивчення як творчості Р. Катаєвої так, і загалом російськомовної поезії України.

Апробація дисертаційного дослідження. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні положення й результати дослідження викладалися у формі наукових доповідей на V Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини» (Харків, 2014), на Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми перекладознавства, текстології і дискурсології» (Запоріжжя, 2014), на VII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2015), на Міжнародній науковій конференції «Транскультурні коди літературного дискурсу» (Київ, 2016), на XXIV Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 2016), на Міжнародній науковій конференції «Аналіз та інтерпретація художнього тексту: проблеми, стратегії, дослідження» (Київ, 2016), на Міжнародній науковій конференції «Жанрологія, поетика і сучасні системи аналізу літератури» (Одеса, 2017).

Основні положення дисертації викладені у 10 публікаціях, 8 з яких

опубліковані в спеціалізованих наукових виданнях України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 180 сторінки, з них основний текст - 171. Список використаних джерел включає 117 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність, визначені об'єкт, предмет, мета і завдання роботи, з'ясовані методи аналізу, розкрита наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ «Творчість Р. О. Катаєвої у науково-критичному дискурсі» складається з двох підрозділів та має оглядово-теоретичний характер.

У підрозділі 1.1. *«Поезія Р. Катаєвої в оцінці критики»* був досліджений ступінь вивченості творчості поетеси.

Аналіз критичної літератури, присвяченої творчості Р. Катаєвої, дає можливість зробити висновок щодо недостатньої дослідженості її лірики. До того ж не запропоновані літературознавчі підходи, які дозволяють визначити місце авторки в контексті харківської російськомовної поезії другої половини ХХ ст.

Катаєва прийшла в літературу зрілим поетом, цільною, сформованою особистістю. Вже перші збірки поетеси («Порог» 1983, «Рябиновая ветка» 1987) привернули до себе увагу літературної критики. Автори відгуків і рецензій В. Тимченко, С. Ініна, В. Баянович, В. Романовський, І. Михайлин та ін. визначили один з основоположних принципів лірики поетеси — реалістичність і «людиноцентричність», прагнення зобразити всю палітру земних емоцій. Зазначимо, що більшість критиків характеризують її доробок у позитивному ключі і практично не містять будь-яких критичних зауважень. Лише деякі (І. Гаврильченко, П. Василенко, Ю. Стадніченко, О. Лунц та ін.) відзначають окремі проблемні моменти у віршованій творчості авторки, передусім у поетикально-стильовому аспекті.

Праця І. Михайлина «Римма Катаєва: літературний портрет» (2009) — єдине на сьогодні поглиблене дослідження ідейно-тематичних доміант творчості поетеси, що є підставою для подальшого більш ґрунтовного вивчення особливостей її поезії. Дослідник уперше зробив спробу цілісного аналізу поетичного доробку Р. Катаєвої, який, на його думку, посідає гідне місце серед російськомовних поетів Харкова. Складові її художнього світу він характеризує за допомогою п'яти «п» — Поезія, Політика, Пам'ять, Посвяти, Переклади — головних понять, що виступають константами. У кінці розвідки літературознавець підсумовує: «Римма Катаєва — хороший, добротний поет, який сказав у багатьох темах своє слово, поет почутий, зі своїм особливим голосом і ставленням до світу».

Думку І. Михайлина повністю поділяє й В. Баянович, який зауважує: «Я вражений тонкістю психологічних відтінків, спалахів іронічної думки поета».

Вдалими йому здаються і пейзажні асоціації, і ліричні медитації, і гротескові мотиви, «ніби вихоплені з самого життя».

Попри визнання й належне поцінування творчості Р. Катаєвої, нами було виявлено, що й досі відсутнє комплексне, системне дослідження її лірики, не систематизовані й відомості про її життєвий і творчий шлях. Крім того, більшість матеріалів, присвячених дослідженню творчості харківської поетеси, мають науково-популярний характер та є переважно біографічними нарисами, у яких практично відсутній глибокий аналіз авторського художнього світу.

Катаєва - не тільки автор віршів, перекладач, рецензент, а й талановитий педагог і наставник. Серед її учнів — М. Грабовська, О. Зверева, Ю. Калініченко, К. Мизгін, С. Отводенко та багато інших. Нині поетеса працює над перекладами українських поетів і продовжує публікувати свої вірші в харківському журналі «Слов'янин».

У підрозділі 1.2. «Теоретико-методологічні основи дослідження» міститься стислий аналітичний огляд науково-критичної літератури щодо таких теоретичних категорій, як мотив і мотивний аналіз.

У сучасному літературознавстві серед питань, які торкаються аналізу художнього тексту, його змістової цілісності та зв'язності, дуже важливим є питання мотиву. Мотивний аналіз творчості Р. Катаєвої є одним із дослідницьких пріоритетів пропонованої роботи, спрямованих на виявлення відносно стійких формально-змістових складників як окремого художнього твору, так і творчої манери поетеси загалом.

У тексті мотив функціонує як своєрідна ланка, що з'єднує в єдине ціле його окремі частини. Найбільш важливим для нашого дослідження є те, що мотив ретранслює «метафоричний сенс» всієї творчості поетеси.

На основі аналізу наукових робіт Б. Томашевського, О. Веселовського, Б. Гаспарова, І. Силантьєва та ін., присвячених вивченню феномена мотиву і його функцій, ми дійшли висновку про багатозначність цього поняття: тлумачення мотиву коливалося в діапазоні від ототожнення мотиву і теми, мотиву і проблеми — до розуміння мотиву як певного взаємозв'язку окремих змістотвірних компонентів у тексті. Розвиток методу літературного аналізу тексту у сучасному літературознавстві сприяв конкретизації поняття літературного мотиву, а також виявленню нових його характеристик. Зокрема була зазначена властивість мотиву об'єднуватися з іншими мотивами, тим самим продукуючи нові мотиви, що функціонують самостійно або зливаються з іншими смисловими значеннями в межах конкретного художнього тексту.

Однією зі специфічних якостей мотивної структури є можливість її чіткого виявлення у творі, її здатність до синтезу з іншими структурними одиницями тексту, а також прагнення до переходу від одного типу цілісності до іншого. Подібні якості мотивіки визначають основне завдання, яке ми реалізуємо в нашому дослідженні, — виявити пріоритетну та специфічну роль мотиву в систематизації поетичної творчості Р. Катаєвої.

Другий розділ «Життєвий і творчий шлях Р. О. Катаєвої» присвячений аналізу впливу біографічного компонента на творчість поетеси.

Нами були виокремлені основні етапи поетичного становлення авторки, а також відстежено їх зв'язок з історичними особливостями соціально-політичного життя країни кінця ХХ-го - початку ХХІ століть.

Біографічний і творчий шляхи Р. Катаєвої на довгі роки переплелися з культурним життям Харкова. Римма Катаєва увійшла в поетичний світ сформованим професіоналом і зрілою людиною, що зумовило вибір тем її поезії. Уже в перших своїх збірках («Порог», 1983 і «Рябиновая ветка», 1987), які ми відносимо до етапу творчого становлення поетеси, вона сміливо підіймає гострі й важливі проблеми стану свідомості сучасного суспільства, аморфності моральних ідеалів сучасника, а також проблему, що залишила болючий слід у її душі,— проблему історичної пам'яті.

Бурхливі соціально-історичні події кінця 1980-х — початку 1990-х рр. також яскраво відображені в ліриці Катаєвої. У 1990 р. поетеса публікує збірку з промовистою назвою «Перед грозой», засвідчуючи міцний зв'язок з сучасністю. Вірші, що увійшли до книжки, сповнені переживаннями за долю України як суверенної держави.

Новий період літературної діяльності Катаєвої — період творчої зрілості (1991 — наші дні). Він характеризується значним розширенням тематичної варіативності і подальшим формуванням оригінальної творчої манери поетеси. Однак творчі успіхи йдуть урозріз з подіями в її особистому житті. Від'їзд дочки та онуки за кордон стає важким випробуванням для поетеси — у кожній наступній своїй збірці («Времена души», «Майский снег», «Страх и надежда») вона адресує душевні послання «своїм дівчаткам».

Початок ХХІ ст. ознаменувався публікацією нової збірки поезій «Харьков — судьба моя». Ця книга принесла поетесі не тільки вдячність жителів міста, а й почесне звання «Харків'янин року» (2005). Новою «хвилею» в її творчості став вихід збірки «Сентябрины мои, сентябрины...» (2012), що характеризується підвищеним ліризмом і переважанням інтимної лірики. Остання збірка Р. Катаєвої «Войти в твою память...» (2016) є квінтесенцією найбільш знакових мотивів і образів, які коли-небудь хвилювали душу поетеси, своєрідним підбиттям попередніх підсумків творчого шляху.

На сьогодні Р. Катаєва є автором 11 поетичних збірок, перекладачем поезій багатьох відомих українських поетів, авторитетним наставником і вчителем поетів-початківців Слобожанщини.

Третій розділ «Проблематика та мотивна структура поетичної творчості Р. О. Катаєвої» складається з чотирьох підрозділів, які присвячені аналізу та інтерпретації провідних мотивів в ліриці поетеси. Серед основних мотивних комплексів нами були виокремлені: мотив громадянського служіння, мотив «великої» та «малої» Батьківщини, мотив історичної пам'яті («пам'яті війни»), а також кілька мотивних різновидів (модусів) інтимної лірики.

У підрозділі 3.1. «Громадянськість як ідейна домінанта поезії Р. Катаєвої» аналізується коло тем, присвячених зображенню сучасних суспільних реалій.

Відмінною рисою громадянської лірики Катаєвої є наявність ліричного

героя, який має активну, яскраво виражену позицію й уособлює узагальнений образ сучасника. У цьому криється намір біографічного автора встановити міцний зв'язок з читацькою аудиторією, посилити стимулюючу функцію своєї творчості.

Уже на початку свого творчого шляху, прагнучи збагнути образ сучасника, Р. Катаєва порушує гострі соціальні проблеми. Тему спотворення істинної моралі та інертності суспільного мислення поетеса розвиває у віршах «Средний человек», «Наедине с собой», «По инерции», «Простодушных, с очень ясными глазами...», «Изношенность души», «Не в моде нынче бескорыстие». Найбільш знаковими у цьому мотивному напрямку, на думку літературної критики, є вірші «Сторонники» і «Странные люди».

Важливу смислову роль відіграє назва вірша «Сторонники», якій Катаєва надає нового значення, відмінного від словникового тлумачення: це люди, які стоять збоку («в стороне») від гострих суспільних питань і подій. Символічним є порівняння дороги життя «сторонников» із тротуаром, «асфальтом залитым надежно». Цей прийом використовується для яскравого й водночас лаконічного опису стійкої та непохитної життєвої позиції «сторонников». Вірш побудовано на анафористичному повторенні негативних часток *не/ні*, які виступають як наскрізна граматична фігура твору: *не тревожит боль сомнений, ни слова бранного о ближнем, ни за глаза и ни в глаза*, - функція яких полягає в акцентуванні уваги читача на небажанні «сторонников» вийти за рамки їхнього звичного, раз і назавжди сформованого способу життя.

У вірші «Странные люди» Катаєва піднімає проблеми філософсько-етичного плану. Він присвячений проблемі втрати сучасниками духовних цінностей. «Странными» людськими якостями для сучасного суспільства стали щедрість, чуйність, совісність, доброта й моральна чистота. Ці якості стали майже анахронізмом у сучасному світі. Вірш закінчується яскравою підсумковою антитезою минуле / майбутнє: «... *нечастые нам выпадают встречи / такой вот безоглядной чистоты. /— они из прошлого, мне скажешь ты. /— из будущего! — я тебе отвечу*», - у якій поетеса висловлює свою віру в суспільство з високим рівнем моралі й культури, де «странным» був би герой «Сторонников».

Ще одним із центральних творів у громадянській ліриці Катаєвої є вірш «Средний человек», у якому поетеса надає образу героя негативного звучання: «*философствую, живет легко: / День прошел — и ладно, и спасибо! / И плетутся дни-стереотипы / Гладкою штампованной строкой...*». Важлива особливість, яка характеризує структуру цього вірша, — віршоване перенесення. Перенесення служить «з'єднувальною смисловою ланкою» між віршами і сприяє їхній інтонаційно-синтаксичній цілісності. У поезії зустрічаються три типи перенесення: *rejet*, *contre-rejet*, *double-rejet*. Перенесення, характерні для вірша Р. Катаєвої, належать до такого виду, як *contre-rejet*:

- *И плетутся дни-стереотипы / Гладкою штампованной строкой ...*
- *А призыв к высотам-суесловьям / Средний нарекает кругозор.*
- *Он почти что счастлив, если кто-то / На него накинёт поводок.*
- *Ну, а тут – выходит из подъездов / «Средний» неприметный человек...*

Загальну ідею вірша підсилює його колористика. Характеризуючи уклад життя «середньої людини», Катаєва використовує сірий колір: «*Сам себе составит аттестат – / Серенький, чтоб на глаза не лез он...*». Сірий колір визначає безликість, безхарактерність героя, відсутність явних ознак причетності до чогось, нездатність до самостійних вчинків.

Своєрідність громадянської поезії Катаєвої підкреслив Ю. Стадніченко: «Почуття відповідальності за своє покоління, обпалене війною, яке, напевно, багато в чому не реалізувало себе в умовах культу, застою, прагнення надолужити духовні втрати, а відтак звернення до молодших з ненав'язливим, але чітким закликком до співпереживання та активізації життєвої позиції характерні для поезії Р. Катаєвої».

У підрозділі 3.2. «"Велика" и "мала" Батьківщини у мотивній палітрі лірики поетеси» вивчаються особливості реалізації теми патріотизму у творчості Р. Катаєвої.

Р. Катаєва належить до когорти російськомовних поетів України, чий розквіт творчості припав на пізньорадянський етап історії країни. Значну роль на формування й динаміку патріотичних мотивів у ліриці поетеси зіграла зміна геополітичного статусу України, ось чому важливо визначити, що означає для поетеси поняття «Батьківщина».

У віршах, присвячених «великій» Батьківщині, поетеса сприймає долю України як свою власну, нерозривно зв'язавши себе з нею. Вона уникає політичної полеміки, проте їй властива гостра публіцистичність художньої думки. Аналізуючи патріотичну лірику Катаєвої, необхідно відзначити багату палітру художніх засобів виразності, які поетеса застосовує з метою підкреслити свої почуття до України.

Яскравим підтвердженням цього є програмний твір «Украина» (зб. «Крутые дожди», 1997), який можна вважати знаковим у її творчому доробку. Він починається прямою цитатою з твору О. Малишка: «*Україно моя!..*». Далі Катаєва відходить від декларативної інтонації оригіналу і вступає у внутрішній діалог з ним: «*А моя – не моя Украина?!*» По суті, дана антитеза і визначає тему усього вірша – усвідомлення значення Батьківщини у власній долі. Вірш завершується композиційною епіфорою: «*Украина моя..? И – моя, и моя Украина!*». Таким чином, поетеса ніби завершує свій внутрішній діалог, утверджуючись в думці про те, що її життєвий і творчий шлях невід'ємно пов'язаний з Україною.

Створюючи картину української глибинки, Катаєва слідує традиції вживання елементів народно-розмовної мови в поетичному творі. Використання таких прозаїзмів, як «місити бруд», «баби», «мужики» додає віршу соковите, експресивно-емоційне забарвлення.

Харківський літературознавець і дослідник творчості поетеси І. Михайлин справедливо відзначив величезне значення України в долі Р. Катаєвої: «Усім своїм життям і творчістю Римма Катаєва заслужила право сказати саме так: “Моя Україна”, не в тому сенсі, що вона нею володіє як колонізатор, вимагає для себе привілеїв у завойованій країні, уявляє в кожному українцеві – націоналіста, а втому, що для неї Україна – це її внутрішня суть, плоть і кров, доля, зміст творчості».

Мотив любові до «великої» Батьківщини – України знаходить своє продовження і у низці інших віршів, таких як «Заграница» (зб. «Крутые дожди», 1997), «Украине» (зб. «Ступени», 2008), «Українська мова» (зб. «Перед грозой», 1990), які, проте, не стільки збагачують, скільки варіюють цю тему.

Значна частина патріотичної лірики Катаєвої присвячена її «малій» Батьківщині – Харківщині. «Тексти» життя і лірики Римми Олександрівни переплітаються на вулицях, площах і скверах Харкова. Харківські мотиви звучать у багатьох віршах, які друкувалися у різні часи в збірках: «Порог» (1983), «Рябиновая ветка» (1987), «Майский снег» (1989), «Перед грозой» (1990), «Времена души» (1994), «Крутые дожди» (1997), «Страх и надежда» (2001). Р. Катаєва вносить нові риси у традиційний образ Харкова, створює своє неповторне, «незбагненне місто». «У змалюванні Харкова Римма Катаєва знаходить свої фарби й відтінки, - стверджує поет і літературний критик В. Романовський. Перечитаємо хоча б її “Ранній сніг в Харкові”, “Наша площа”, “Вибори - 89 в Харкові”, “Жовтень”, “Міська трава”, “Бузок, бузок...”, “І знову пишу я про літо...” – і, певен, що зачеплять за живе чимало її небуденних рядків, образів». У своїй «харківській» ліриці Катаєва надає величезне значення топоніміці міста, яке вона часто називає «моє місто». Концепт міських топосів грає важливу роль у побудові образу міста як макрокосму, що впливає на характер людського буття. Топоси містять у собі «цілу сферу смислів», яка є основною ідеєю міста. Серед цих сфер поетеса виділяє такі: ізотопії (місто), географічні локуси (околиці, парки), природні явища (пори року, стихії), різноманітні звуко-кольорові маркери.

Топонімічний зміст Харкова в ліриці Катаєвої різноманітний і складається з ряду ізотопій, що мають свою характеристику, а в деяких випадках і еволюцію. Окремі ізотопії представлені недостатньо виразно, проте вони цілком заслуговують детального аналізу, що й визначає перспективи подальшого дослідження «харківського тексту» поетеси.

У підрозділі 3.3. «”Пам'ять війни” як концептуальний мотив в поезії Р. Катаєвої» досліджується ретроспективне сприйняття поетесою подій Другої світової війни.

Мотив історичної пам'яті («пам'яті війни») є стрижневим у всьому обсязі поезії, присвяченій подіям 1941-1945 рр. («Харьков, 22 июня», «Конфеты», «Наш старый дом...» та ін.). Слово «пам'ять» і слова із семою «тримати в пам'яті», повторюючись в багатьох віршах поетеси, є ключовою одиницею тексту її творів. Аналіз вживання слів зі значенням «пам'ять» у ліриці Катаєвої показує домінування в їхній семантиці вербального початку над номінальним. Найбільш активне семантичне ядро концепту «пам'ять» утворюють дієслова пам'ятати, запам'ятати, згадувати, не забути:

- «ребенком запомнил на все времена»;
- «не забыть, кто упал в перевернутый свет»;
- «я помню город наш после войны»;
- «вспоминаем мы уже без мамы» и др.

Так звані «навколоядерні» зони утворюються з контекстів тимчасових локусів, які відносять читача в обпалене війною дитинство поетеси (*«прятала их*

мама в дни войны», «и любить научила нас в детстве война», «день победы! Сокровище нашего детства»); і розгорнутих метафор («чтоб мертвой не сталоь кругом тишины», «и сколько расстрелянных выжило нас!..», «В нас Победа вошла долговечным зарядом», «Все дни войны почти что поминутно / Впечатались упрямым детским следом»).

Серед творів даного мотивного ряду, нами були виокремлені жанри поеми і балади, що представляють особливу художню цінність. Так, у поемі «Мое поколение» (1974) Катаєва однією з перших в радянській і пострадянській поезії відобразила спільну долю своїх ровесників, з раннього дитинства обпалену війною, та їх високу місію – зберігати, шанувати пам'ять про трагічну долю та подвиг мільйонів людей, які віддали свої життя в боротьбі з фашизмом. «Баллада о побеге» (1983) є ретроспективним поглядом на історичний факт — відчайдушну втечу в'язнів 20-го блоку Маутхаузена, і водночас ще одним моральним уроком для покоління XXI століття. Головна ідея твору дублюється – пам'ять про героїзм, про високу і криваву ціну перемоги.

У підрозділі 3.4. «Модуси інтимної лірики поетеси» розглядаються декілька мотивних різновидів інтимної лірики Катаєвої.

Інтимна лірика поетеси представлена великим корпусом поезії. Вона найбільш варіативна і об'єднує любовну, дружню, а також лірику, присвячену близьким і родичам поетеси.

Любовна лірика характеризується глибокими драматичними переживаннями та багатою емоційною палітрою. Тема кохання, безумовно посідає в її поезії особливе місце. Літературна критика не приділила належної уваги аналізу цього мотиву у творчості Р. Катаєвої. Тим часом результати нашого дослідження дають підстави говорити про високий ступінь художності інтимної лірики поетеси. Щирість та відвертість у поєднанні з суворою гармонією, лаконічністю, емністю поетичної мови свідчать про близькість любовної лірики Р. Катаєвої до творчості А. Ахматової. Письменниця неодноразово підкреслювала у своїх віршах величезний вплив, який на неї справив поетичний геній Ахматової.

У дослідженні ми провели порівняльний аналіз любовної обох поетес, що засвідчує високий ступінь подібності принципів побудови поетичних образів чоловіків. Обраний нами антропоцентричний принцип дозволяє зробити висновок, що сема «зовнішність» є важливим, а подекуди й визначальним параметром, який сприяє конструюванню поетичного образу чоловіка в їхній творчості.

Мотив розлуки з «любимыми девочками» реалізується через лексико-семантичний ряд: «розброд», туга, втрата істини, що свідчить про руйнівну силу, яку накладає роз'єднання сім'ї на душу, а, отже, і на творчість поетеси. Однак переживання ліричної героїні навмисно приховані під маскою байдужості: «Сжала непослушный рот / Жестко скулы стиснула», «Я спешу, пашу, пляшу». Очевидно, що спроба «втечі» від об'єктивної реальності, так званого «ескапізму», розпочата ліричною героїнею, не принесла очікуваної гармонізації її душевного стану. Характерною рисою лірики, присвяченій дочці і онуці поетеси («Вот и дочери семья...», «Дочь», «Ангел» та ін.), є образ матері-Берегині, який, відштовхуючись від образу земної люблячої жінки, набуває рис сакральності.

Тема дружби у творчості поетеси часто має сумні, елегійні тони. Численні вірші Катаєвої присвячені померлим колегам по цеху: «Памяти Анатолия Стрябко», «На могиле Игоря Муратова», «Боль из прошлого (памяти Б. Чичибабина)» тощо. В останній збірці «Войти в твою память» (2016) таке звучання теми лише посилюється.

Характерною рисою дружної лірики поетеси є її адресність: вірш-стимул супроводжується віршем-реакцією. Так, тема творів «Человек» і «А мой поводырь продолжается», присвячених близькому другу поетеси – В. Тимченку, знайшли відповідний відгук вже у вірші самого В. Тимченка – «Римме», адресованому Катаєвій.

Четвертий розділ «Деякі особливості поетики, індивідуального стилю та вірша» - складається з трьох підрозділів і містить аналіз жанрових, суб'єктно-об'єктних та ритмо-інтонаційних форм лірики Катаєвої.

У підрозділі 4.1. «Цикл віршів як макрожанрова форма поезії Р. Катаєвої» розглядаються особливості авторського циклоутворення.

У нашому дослідженні жанрового різноманіття поезії Катаєвої ми поділяємо точку зору, згідно з якою в ліриці новітнього часу жанр представляється не як «застигла» в своєму розвитку літературна категорія, а, навпаки, як динамічна структура, що здатна до самооновлення. Виділяючи макрожанрові форми поезії в творчості поетеси, ми акцентуємо увагу на їх унікальності серед інших жанрових різновидів її творів. Об'єктом нашої уваги стає ліричний цикл віршів.

На основі виділення різних ознак циклоутворення, а також вивчення наукових теорій про ступінь художньої самостійності ліричного циклу, приходимо до висновку про те, що цілісний текст ліричного циклу репрезентує собою той поетичний зміст, який є актуальним для нього в цілому, тим самим знижуючи зміст його складових компонентів.

У творчості Р. Катаєвої виділяємо два цикли віршів («Листки из старой больничной тетради», 1990 і «Жаркие миниатюры», 2012). Складові частини першого з них об'єднані за принципом асоціації, що надає йому певний концептуальний рух від першого до останнього вірша, тоді як у другому циклі вірші об'єднані за принципом референтності та взаємодоповнення.

Перший ліричний цикл поетеси «Листки из старой больничной тетради» надруковано в збірці «Перед грозой» (1990). Вірші, що увійшли в даний цикл, знаменують виникнення нового жанру в творчості Катаєвої – жанру любовного послання.

За результатами досліджень літературознавця В. Сапогова, чії роботи вплинули на вивчення проблеми ідентифікації ліричного циклу, в «циклі ліричні вірші об'єднані в єдину поетичну структуру за допомогою різних конструктивних прийомів, головним з яких є єдина наскрізна тема або, що ще частіше, єдина авторська емоція». Особливий інтерес у зв'язку з цим твердженням для нас представляє єдиний авторський емоційний стан, що об'єднав 6 віршів. В цілому він може бути охарактеризований як крайня ступінь душевного виснаження, апатії. Детальна схема емоційно-чуттєвого ряду набуває такого вигляду: тепличні квіти (символ неповного, штучно вирощеного, крихкого почуття), нездійсненні надії, нудьга, сльози, втрата, самотність, ревності («Я ревную тебя – к тебе: / Не имея, уже теряю...»), любовна мана («Только вот одной

лишь головы не спас он. / Только одного он сердца не сберег»), тризна, смерть.

Інший принцип об'єднання віршів в художню єдність задіяний при створенні циклу «Жаркие миниатюры» (зб. «Сентябрины мои...», 2012). Він складається з сорока віршів. Тематичний мотив, який об'єднує всі ці твори, відбивається вже в назві самого циклу – спекотна пора року, літо. Дійсно, цей мотив виступає як лейтмотив для деяких віршів циклу: «Прет жара», «Скоро лето – позади...», «Горячее - буйствует лето!..», «Распоясался июльский зной». Однак в більшості інших символічна значущість образу «спеки» збагачується, стає багатовимірною і служить основою для нашарування і взаємодії різних семантичних та асоціативних пластів - швидкоплинності часу, палкості та пристрасті любовних переживань, громадянського служіння і ін.

У підрозділі 4.2. «Суб'єктна структура та форми суб'єктності у ліриці поетеси» аналізуються деякі характерні особливості організації суб'єктної структури в поезії Р.Катаєвої.

Суб'єктна структура лірики поетеси характеризується різноманітністю художніх проявів. Зазвичай ліричний суб'єкт представлений займенниками *я/ми*, а також суб'єктами мови, вираженими займенниками 2-ї та 3-ї особи однини і множини.

Слід зазначити, що, внаслідок високого ступеня автопсихологічності лірики Катаєвої, в її віршах превалюють висловлювання, виражені особовим займенником однини. Так, вірш «Я – не поэт. Я – не врач. Я – боль» є сповіддю перед читачем. Ліричне «я» максимально наближене до автора. Ототожнюючи себе з болем, Катаєва в першу чергу говорить про фізичну хворобу, що переслідує її. Однак витoki цього фізичного болю криються в глибоких внутрішніх переживаннях, якими відгукується душа поетеси на «чужое горе», на будь-яку несправедливість, підлість і жорстокість.

Таке ж висловлювання від «я» спостерігається в віршах «Какой я все же маленький поэт...», «Ведь я ж любила коньки», «День за днем» («Весь день прошу я День: Не уходи!»), «Я благодарна вам, мужчины», «Автопортрет» («Но знаю я: до самых крайних лет...»), «Я не верю ... » та інших.

Ліричне «ми», що заміщує «я», висловлює позицію емпіричного автора і ототожнює його з усіма сучасниками, тобто суб'єктами «не-я». Подібна форма ліричного суб'єкта зустрічається у віршах: «Цикламени» («**Мы** с бедою отчаянно бились»), «Киевскому другу» («**Мы** шлем друг другу слово»), «Ты увидел меня на сцене» («**Мы** поплыли морем Крамолы»), «Встречаемся наедине» («**Мы** друг для друга что-то значим»), «Первое Марта» («**Мы** так много в жизни не успели»), «Почему так подняли Высоцкого?» («**Мы** решились, наконец, расслышать SOS»), «Майская невеста» («**Мы** вышли из тучи, мы вышли из плена») та ін.

Форми висловлювання, виражені займенниками 2-ї та 3-ї особи, при яких суб'єкт мовлення сприймає себе як «ішого», найчастіше зустрічаються в любовній ліриці Катаєвої. У віршах суб'єктом висловлювання стає автопсихологічний герой, який відкрито заявляє про свої почуття, а також персонаж, виражений особовим займенником «ти». Такого роду організація суб'єктної структури є умовою для діалогізації, при якій «я» вступає з «іншими» в полеміку, в результаті чого виникає нова система відносин. Діалогічні структури в ліриці Катаєвої сприяють

інтенсифікації зв'язків між автором і реципієнтом, а також адекватному сприйняттю різноманітних інтенцій авторської свідомості.

Однією з особливостей суб'єктної організації лірики поетеси є використання прийому градації ліричного «я», в якому присутні різносуб'єктні інтенції, що розширюють загальний суб'єктний план вірша.

У підрозділі 4.3. «Ритмо-інтонаційна організація вірша» на прикладі аналізу ритмо-інтонаційних особливостей поезії Р. Катаєвої нам здалося цікавим простежити семантичну і психологічну наповненість того чи іншого віршованого розміру.

Відповідно до нашого аналізу, більше половини всіх творів поетеси мають ямбічний розмір. Найчастіше це 4-х і 5-ти стопний ямб з незначною кількістю так званого «довільного» ямба. Підтверджуючи наше спостереження про «позитивність» ямбічного розміру, ми проаналізували діаметрально протилежні за своєю тематикою твори: «Держу я чудо-палочку...», «Харьков, 22 июня...», «Сиреневая дорога», «На могиле Игоря Муратова» і ін., в результаті чого ми можемо стверджувати, що катаєвський ямб «делегує» віршу життєстверджуюче ідейно-емоційне наповнення.

Важливу роль у поетичній творчості Катаєвої також грає хорей. Вельми цікаво простежити динаміку вживання цього розміру: виходячи з результатів статистичного аналізу, інтенсивність вживання хорей протягом практично всієї творчості поетеси однорідна, за винятком двох найбільш пізніх збірок – «Сентябрины, мои сентябрины» і «Войти в твою память», у яких переважають вірші-присвяти дочці та онуці, де частота вживання цього ритму значно збільшилася. У цих віршах яскраво представлений мотив самотності. Лірична героїня знаходить порятунок у творчості та невпинно переймається долею її рідних, які за велінням долі опинилися на іншому кінці світу. Красномовні антитези: «Для тебя границ на свете нету, / Я — в дому, словесности раба»; «...по миру жаркий круг / Ну, а я сижу в одних строках» підкреслюють безвихідь і вирішеність долі ліричної героїні. Не тільки відстань, але і неблаганний плин часу віддаляють і поступово забирають в минуле дійсність героїні: «Сколько лет во мне горчит заслон: Я отсюда — не могу никак».

Інтонаційні особливості тристопних розмірів також стали предметом нашого аналізу і трактування. Згідно із статистичними підрахунками, дактиль – найменш використаний розмір в творчості Р. Катаєвої. Однак, незважаючи на це, дактиль є улюбленим розміром поетеси: «Я люблю тебя, Дактиль, до одури!..» – зізнається Катаєва в одному зі своїх віршів. Аналіз віршів, написаних цим розміром, доводить превалювання в них мотиву ностальгії, скорботи про минуле і різновекторних філософських роздумів.

Найбільш дискусійним серед літературознавців є розмір амфібрахій. Згідно з класичною традицією, його вважають гармонійним, та непохитним, тоді як Й. Бродський назвав цей розмір «монотонним». У поезії Катаєвої амфібрахій частіше використовується для вираження ескапістських настроїв. Мотив втечі від галасливого, пригнічуючого міста («Так хочется бросить мне город, / Роняя ранимую горечь, / И в травы лицом окунуться, / Забыв про сумятицу улиц...»), втечі від самотності («Влюбиться — / Стремительно, слету...») і, нарешті, втечі від самої себе («Я так

надоела себе...»). У катаєвському амфібрахії немає монотонності і спокою, зазначених літературознавцями. Навпаки, в ньому закодовані нескінченні душевні шукання ліричної героїні. Інтонція віршів стрімка і імпульсивна – злітаючи і падаючи, вона створює відчуття пориву і руху.

Сприйняття катаєвського анапесту також відрізняється від усталеного трактування. «Анапест більш, ніж будь-який інший 3-складовий розмір, надає віршу легкість. Ці властивості, тобто хвилювання, наростання і легкість малюнка, є винятковими властивостями анапестичного ритму» – зазначає літературознавець М. Шультговський. Проте ритмічний малюнок анапеста в ліриці Римми Катаєвої швидше обтяжує вірш, надаючи йому відтінок приреченості і смутку. Мотиви туги і невідворотного лиха чітко розпізнаються в набігаючих одна за однією стопах анапесту – немов шалені хвилі океану, вони накривають ліричну героїню, і немає їм початку і кінця. Ефект особливо посилюється при триразовому повторенні однієї і тієї ж семантичної групи: *«И как трудно идти, спотыкаясь, в ушибах, – все дальше!.. / Я люблю тебя, Жизнь, но — прости, но прости, но прости...»*

Таким чином, своєрідність інтонаційно-ритмічної організації вірша поетеси тісно пов'язана із мотивною основою, семантичним наповненням, емоційним станом ліричної героїні. Отже у даному розділі ми намагалися довести тезу про те, що інтонаційно-ритмічна організація вірша Катаєвої індивідуальна і своєрідна, але, водночас наслідує традиції класичного віршування. Завдяки вищезазначеним особливостям інтонаційно-ритмічна організація вірша поетеси може стати предметом окремого дослідження.

У **Висновках** узагальнюються результати проведеного дослідження.

Аналіз життєвого та творчого шляху Р. О. Катаєвої, вивчення критичної літератури, дослідження проблематики і мотивної структури її поезії, а також особливостей поетики, ідіостилю і вірша поетеси дозволяють нам прийти до наступних висновків.

Перші вірші Р. Катаєвої почали публікуватися з 1976 р, який ми вважаємо початком першого етапу — етапу творчого становлення. Тоді на сторінках журналів «Новый мир», «Дружба народов», «Звезда», «Москва», «Донбасс», «Литературная газета» та ін. з'являються ранні твори Катаєвої, проте увагу літературознавців і критиків її поезія почала привертати з моменту виходу в світ першої поетичної збірки «Порог» (1983). Це стало початком нового етапу творчого зростання поетеси — етапу початку професійної діяльності її як поета (1983 - 1990).

Перші відгуки критики на збірку мали позитивний характер, більш того, в них відзначався загальний високий рівень сформованості творчої особистості поетеси (В. Баянович, Ю. Стадніченко, В. Тимченко та ін.). Водночас деякі «втрати» і «недовершеності» в її ліриці також не залишаються поза полем пильної уваги критиків (О. Лунц, Ю. Стадніченко, В. Жукова).

Загалом тематична палітра першого й другого етапів творчості поетеси (1976 – 1990 рр.) характеризується переважанням патріотично-громадянської складової, а саме пекучим бажанням відродити моральні цінності і справжню духовність в суспільстві. Відмінною рисою громадянської лірики Катаєвої є наявність

ліричного героя, що має активну, яскраво виражену позицію та репрезентує узагальнений образ сучасника поетеси. У цьому криється намір біографічного автора встановити міцний зв'язок з читацькою аудиторією, посилити стимулюючу функцію своєї творчості.

Знаковим мотивом цього періоду стає мотив історичної пам'яті. Серед творів даного мотивного ряду нами були виділені жанри поеми і балади, що представляють особливу ідейно-художню цінність, проте не стали об'єктом докладного літературознавчого аналізу.

Жанр поеми представлений твором «Мое поколение», який присвячено подіям 1941-1945 рр. Унікальність цього твору полягає в ретроспективному зображенні долі цілого покоління «дітей війни», до якого належить сама поетеса. Ліричний герой поеми узагальнений і виражений за допомогою займенника першої особи множини (*ми*) - такий прийом створює ефект причетності ліричного героя до спільної долі й глобальності проблем, які порушуються у творі. Ліричний герой Катаєвої покладає на себе місію донести до сучасників правду про драматичну участь покоління її ровесників, а також зберегти пам'ять про подвиг і про велику жертву свого народу для наступних поколінь.

Ще один приклад ліро-епічного жанру в поезії Катаєвої – балада. «Балада о побеге» присвячена подвигу радянських офіцерів, які вчинили першу масову втечу з фашистського концтабору. Дії твору притаманні особлива стислість, стрімкість, динамічність розгортання подій, фрагментарність, що виявляється в акцентуванні читацької уваги на окремих, найбільш напружених моментах, виражених епиграмою, поліпотоном, графічним урізанням рядків.

Третій період творчості Катаєвої (1991 – наші дні) становить найбільший художній інтерес. За цей час поетеса опублікувала 8 поетичних збірок, в цілому позитивно оцінених критикою. Збагатилося і їх тематичне наповнення. Створюються програмні твори: «Украина моя», «Рідна мова» та ін. Катаєва сприймає долю країни як свою власну, нерозривно зв'язавши себе з нею. У своїй громадянсько-патріотичній ліриці вона уникає політичної полеміки, однак їй притаманна гостра публіцистичність художньої думки. Необхідно відзначити й багату палітру засобів художньої виразності, які поетеса застосовує з метою підкреслити свої почуття як до «великої», так і до «малої» своєї Батьківщини — Харківщини.

Подальший розвиток творчості поетеси призводить до посилення одного з наскрізних напрямків в її поезії – інтимної лірики. Вона найбільш варіативна і представлена великим корпусом поезії, об'єднуючи любовну, дружню, а також лірику, присвячену близьким і родичам поетеси.

У контексті дослідження ми провели порівняльний аналіз любовної лірики Р. Катаєвої і А. Ахматової, яку поетеса визнавала своїм учителем і чию манеру вірша намагалася наслідувати. В результаті порівняльного аналізу поетичних образів чоловіків в любовній ліриці обох поетес ми прийшли до висновку про високий ступінь тотожності принципів їх побудови. Обраний нами антропоцентричний принцип аналізу структури ліричного тексту дозволяє наголосити, що сема «зовнішність» є важливим, а деколи і визначальним

параметром, що сприяє конструюванню поетичного образу чоловіка в їхній творчості. Характерною рисою лірики, присвяченій дочці й онуці поетеси, є звернення до образу матері-Берегині, який, відштовхуючись від образу земної люблячої жінки, набуває рис сакральності. Обмовимося, що християнські мотиви не характерні для загального корпусу поезії Р. Катаєвої. Освіта лікаря і лікарська практика наклали відбиток на світогляд поетеси – не випадково людина в її поезії здатна сама будувати свою долю і нести за неї всю повноту відповідальності. І цей тягар аж ніяк не тяжкий, навпаки – вся її лірика сповнена життєстверджуючим пафосом, відчуттям щастя, радості буття і надії.

У ході аналізу ми звернулися також до такого макрожанрового різновиду у творчості поетеси, як ліричний цикл віршів. Цей жанр представлений у доробку Катаєвої двома циклами, заснованими на двох різних принципах: в основі побудови першого з них («Листки из старой больничной тетради») лежить асоціативний принцип, тоді як складові частини другого («Жаркие миниатюры») об'єднані за принципом референтності та взаємодоповненості. Відзначена нами загальна тенденція до жанрового розмаїття дозволяє нам говорити про трансформацію традиційного канону залежно від цільових установок автора і запитів часу.

Поставлена задача комплексного аналізу творчості Катаєвої зумовлює і необхідність аналізу його суб'єктної структури. В результаті проведеного дослідження ми можемо говорити про варіативність художніх проявів останньої. Як правило, ліричний суб'єкт представлений ліричним *я / ми*, суб'єктами мови, вираженими займенниками 2-ї і 3-ї особи однини і множини. Особливістю суб'єктної організації лірики поетеси є використання прийому градації ліричного «я», у якому присутні різносуб'єктні інтенції, що розширюють суб'єктний план вірша. Поряд з прямими і непрямыми формами висловлювань поетеса використовує різноманітні діалогічні структури, які здійснюють діалогічні зв'язки не тільки на внутрішньотекстовому, але і на зовнішньотекстовому рівнях. Особливе значення має двокомпонентний діалог, який актуалізується шляхом роздвоєння свідомості первинного суб'єкта. Цей тип діалогу представлений зверненням ліричного «я» до самого себе. Різноманітні діалогічні структури в ліриці Р. Катаєвої сприяють інтенсифікації зв'язків між автором і реципієнтом, а також адекватному сприйняттю авторської свідомості.

Для виявлення окремих особливостей індивідуального стилю і вірша Р. Катаєвої нами було проведено статистичний аналіз творів, у ході якого було виявлено переважання в її творчості двоскладових розмірів, більш того, наш аналіз красномовно свідчить про переважне вживання ямба протягом усього творчого шляху поетеси. Решта віршованих розмірів мають порівняно однакову частоту вживання.

Беручи до уваги наскрізний життєстверджуючий мотив усього корпусу її поезії, ми зробили спробу простежити безпосередню залежність між поетичним розміром вірша і його семантичною складовою. Проте першочергове значення має ритмічний малюнок того чи іншого розміру, а також характерна для нього інтонація.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Кальян К. О. Творчість Р. О. Катаєвої в оцінці літературної критики. Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Літературознавство). – Київ, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – №2 (78). – С. 54-63;
2. Кальян К. О. Поетика громадянської лірики Р. О. Катаєвої. Актуальні проблеми перекладознавства, текстології і дискурсології: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2014. – С. 152 –164;
3. Кальян К. О. Україна, Харків у творчості Рими Катаєвої. Славянин. – Харків, Інститут Східно-Слов'янської цивілізації, 2015. – Том 27. – С. 229 – 234;
4. Кальян К. О. Два образи сучасника у поезії Р. О. Катаєвої. Російська філологія. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди – Харків, 2015 – №1(54). – С. 72 –76;
5. Кальян К. О. Велика і Мала Батьківщини у творчості поетеси Р. О. Катаєвої. Актуальні наукові дослідження у сучасному світі. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вид.7, ч.4 — С. 91 – 101;
6. Кальян К. О. «Пам'ять війни» як провідний мотив-концепт у поетичній творчості Р. Катаєвої. Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри. Збірник наукових праць. Вип. 12. Гол.ред. Н.О. Висоцька — К.:Вид. Центр КНЛУ, 2015. – С. 224 – 232с.;
7. Кальян К. О. Інтимна лірика Р. Катаєвої та А. Ахматової. Порівняльний аспект. Російська філологія. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди – Харків, 2016. – №2 (57). – С. 72 – 79;
8. Кальян К. О. Суб'єктна структура поезії Р. Катаєвої. Філологічні трактати. Науковий журнал. – Суми, 2016. – Том 8, №1. – С.118 – 127;
9. Кальян К. О. Концепт маскулінності в інтимній ліриці Р. О. Катаєвої. Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016, – Вип. 18. – Т. V (180). – С. 422 – 428;
10. Кальян К. О. Мікропоетика ліричних циклів харківської поетеси Р. О. Катаєвої. Проблема сучасного літературознавства. Збірник наукових праць. – Одеса: “Астропринт”, 2017 – Вип. 24. – С. 147 – 158.

АНОТАЦІЯ

Кальян К. О. «Поетична творчість Р. О. Катаєвої (мотивна основа, суб'єктна структура, особливості індивідуального стилю та вірша)». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 - російська література. Харківський національний

педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню творчості харківської поетеси Р. О. Катаєвої (1938 р.н.): аналізу основних мотивів, суб'єктної структури, особливостей індивідуального стилю і вірша поетеси. У роботі представлена найбільш повна на сьогоднішній день наукова біографія поетеси, запропоновано періодизацію її творчості.

В дисертації досліджуються концептуальні складові мотивного поля, еволюція і трансформація образної системи у творчості поетеси як представника так званого «покоління дітей війни», визначною подією в долі якого стала Друга світова війна. Були виявлені і досліджені особливості суб'єктної структури, а також ритмо-інтонаційної організації вірша Р. Катаєвої. Зроблена спроба простежити семантичну і психологічну наповненість того чи іншого віршованого розміру у ліриці поетеси.

Ключові слова: лірика, періодизація, мотив, індивідуальний стиль, суб'єктна структура, макрожанр, ритмо-мелодика вірша.

АННОТАЦІЯ

Кальян К. А. «Поэтическое творчество Р. А. Катаевой (мотивная основа, субъектная структура, особенности индивидуального стиля и стиха)». – На правах рукописи.

Диссертация на соискания научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию творчества харьковской поэтессы Р. А. Катаевой (1938). Первые стихотворения Р. Катаевой начали публиковаться с 1976 г, который мы считаем началом первого этапа — этапа творческого становления, однако внимание литературных критиков ее поэзия начала привлекать с момента выхода в свет ее дебютного сборника «Порог» (1983). Это стало началом нового этапа творческого развития поэтессы — этапа начала профессиональной деятельности ее как поэта (1983 — 1990).

Тематическая палитра первого и второго этапов творчества поэтессы (1976 — 1990 гг.) характеризуется преобладанием патриотическо-гражданственной составляющей. Отличительной чертой гражданской лирики Катаевой является наличие лирического героя, который имеет активную, ярко выраженную гражданскую позицию и представляет собой обобщенный образ современника поэтессы. Знаковым мотивом этого периода становится мотив исторической памяти. Среди произведений данного мотивного ряда нами были выделены жанры поэмы и баллады. Жанр поэмы представлен произведением «Мое поколение», который посвящен событиям 1941-1945 гг. Уникальность этого произведения заключается в ретроспективном изображении судьбы целого поколения «детей войны», к которому принадлежит сама поэтесса.

Еще один пример лиро-эпического жанра в поэзии Катаевой - баллада.

«Баллада о побеге», посвященная подвигу советских офицеров, совершивших первый массовый побег из фашистского концлагеря. Действию балладного произведения Катаевой присуща особая краткость, стремительность, динамичность развития событий, фрагментарность, проявляющаяся в акцентировании читательского внимания на отдельных, наиболее напряженных моментах, выраженных анжамбеманом, полиптотомом, графическим урезанием строк.

Третий период творчества Катаевой (1991 - наши дни) представляет наибольший художественный интерес. За это время поэтесса опубликовала 8 поэтических сборников, в целом положительно оцененных критикой. Обогатилось и их тематическое наполнение. Создаются программные произведения: «Украина моя», «Рідна мова» и др. Катаева воспринимает судьбу страны как свою собственную, неразрывно связав себя с ней. В своей гражданско-патриотической лирике она избегает политической полемики, однако ей присуща острая публицистичность художественной мысли. Необходимо отметить и богатую палитру средств художественной выразительности, которые поэтесса применяет с целью подчеркнуть свои чувства как к «большой», так и к «малой» своей родине - Харьковщине.

Дальнейшее развитие творчества поэтессы приводит к усилению одного из сквозных направлений в ее поэзии – интимной лирики. В контексте исследования мы провели сравнительный анализ любовной лирики Р. Катаевой и А. Ахматовой, которую поэтесса признавала своим учителем и чьей стихотворной манере пыталась подражать. Выбранный нами антропоцентрический принцип анализа структуры лирического текста позволяет сделать вывод, что сема «внешность» является важным, а порой и определяющим параметром, способствующим конструированию поэтического образа мужчины в их творчестве.

Характерной чертой лирики, посвященной дочери и внучке поэтессы, является обращение к образу матери-Берегини, который, отталкиваясь от образа земной любящей женщины, приобретает черты сакральности. Оговоримся, что христианские мотивы не характерны для общего корпуса поэзии Р. Катаевой. Человек в ее поэзии способен сам строить свою судьбу и нести за нее всю полноту ответственности.

В ходе анализа мы обратились также к такой разновидности макрожанра в творчестве поэтессы, как лирический цикл стихов. Этот жанр представлен в творчестве Катаевой двумя циклами, основанными на двух разных принципах построения: ассоциативном и принципе референтности и взаимодополняемости.

Поставленная задача комплексного анализа творчества Катаевой предопределяет и необходимость анализа его субъектной структуры. В результате проведенного исследования мы можем говорить о вариативности художественных проявлений последней. Как правило, лирический субъект представлен лирическим *я / мы*, субъектами речи, выраженными местоимениями 2-го и 3-го лица единственного и множественного числа. Особенностью субъектной организации лирики поэтессы является

использование приема градации лирического «я», в котором присутствуют разносубъектные интенции, расширяющие субъектный план стихотворения.

Для выявления отдельных особенностей индивидуального стиля и стиха поэтессы нами был проведен статистический анализ произведений Катаевой, в ходе которого было выявлено преобладание в ее творчестве двухсложных размеров, более того, наш анализ красноречиво свидетельствует о преимущественном употреблении ямба на протяжении всего творческого пути поэтессы. Остальные стихотворные размеры имеют сравнительно одинаковую частоту употребления. Принимая во внимание сквозной жизнеутверждающий мотив всего корпуса ее поэзии, мы предприняли попытку проследить прямую зависимость между поэтическим размером стиха и его семантической составляющей. Однако первостепенное значение имеет ритмический рисунок того или иного размера, а также характерная для него интонация.

Ключевые слова: лирика, периодизация, мотив, индивидуальный стиль, субъектная структура, макрожанр, ритмо-мелодика стихотворения.

SUMMARY

Kalian K. O. “Poetry of Kataeva R. O. (motive basis, subject structure, peculiarities of individual style and rhythm)” – Manuscript.

The thesis for obtaining the Candidate's Degree in Philology majoring in 10.01.02 - Russian Literature. H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine - Kharkiv, 2018.

Thesis is devoted to complex research of Kharkiv poetess Kataeva`s poetry (1938 – p.t.), and also to the analysis of the main motives, subject structure and highlighting the peculiarities of the individual style and poetess` works. Our research contains the most complete poetess` scientific biography currently available, and one of the possible variants for periodization of her art.

We investigated the evolution and transformation of the imagery system and motive structure of poetess` works as the representative of so-called “War Children Generation”, whose life was greatly influenced by the Second World War. We`ve discovered and researched the peculiarities of poetess individual style and verse. Using Kataeva`s poetry as an example, we`ve made an attempt to investigate and prove the dependency between poetic rhythm and thematic structure of the verse.

Key words: the lyrics, the periodization, the motive, individual style, subject structure, macro-genre, the rhythm and melody of the verse.